

Wyniki badań archeologicznych na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Paluchach, stan. 1 gm. Sieniawa, woj. Przemyśl

Badania niniejsze były kontynuacją prac zapoczątkowanych w 1963 roku przez A. Talarą¹. W 1973 roku przebadano obszar o powierzchni około 15 arów. Wyeksplorowano łącznie ponad dwieście grobów oraz dwie jamy o niesprecyzowanej funkcji. Materiał zabytkowy wraz z dokumentacją złożono w Muzeum w Jarosławiu.

Stanowisko 1 znajduje się wśród płaskich, piaszczystych pól uprawnych, po obydwu stronach drogi gruntowej, biegnącej równolegle do zmeliorowanego koryta strumienia Lubień. Materiał zabytkowy występuje na powierzchniach parcel, należących do Piotra Niemczyka, Stanisława Szelewy i innych mieszkańców wsi Paluchy.

Sytuacja geomorfologiczna stanowiska przedstawia się następująco: rozciąga się ono wzdłuż esowato biegnącej, niskiej wydmy wałowej, usytuowanej na krawędzi prawobrzeżnej terasy nadzalewowej wspomnianego strumienia. Słabo rysująca się w terenie wydma, jest zorientowana wzdłuż osi północ—południe. Jej wysokość względna nigdzie nie przekracza dwóch—trzech metrów ponad dolinę rzeczki. Uprawa pól oraz deflacyjna działalność wiatru, powodują nieustanne niszczenie wierzchnich partii wydmy, czyli centralnej części cmentarzyska.

Przebadany obszar posiada w przybliżeniu kształt trójkąta prostokątnego, którego północna przyprostokątna opiera się o drogę do wsi Paluchy (Tabl. VI). Obserwacje zasięgu luźnego materiału powierzchniowego, pozwalają

przypuszczać, że dotychczas przebadano około 20—25 proc. całkowitego obszaru stanowiska.

Obserwacje profili bocznych ścian wykopów pozwoliły ustalić, że na cmentarzysku warstwa ciemnoszarej barwy, piaszczystej ziemi ornej (bielicy V klasy bonitacyjnej), sięga do głębokości 20—25 cm. Podglebie barwy szarej, miejscami brunatnej zalega na głębokości 25—50 cm. Poniżej rozpościera się warstwa żółtego piasku, poprzecinanego żelazystymi zaciekami.

W wyniku eksploracji grobów z omawianego cmentarzyska, pozyskano ponad czterysta przedmiotów zabytkowych z gliny, brązu, żelaza, złota, krzemienia i kamienia. Analiza częstotliwości współwystępowania poszczególnych odmian i typów zabytków, głównie ceramiki, sugeruje istnienie co najmniej trzech grup inwentarzy pochówków. Wyniki zastosowanej wstępnie tradycyjnej metody porównawczej zweryfikowano, stosując wskaźniki statystyczne, głównie diagram asocjacji par cech Jule'a². Konferencja ta upoważnia do stwierdzenia, że wybrane selektywnie zespoły zwarte, które posłużyły do zilustrowania struktury interesujących nas zjawisk na tabeli współwystępowania cech (Tabl. V), odzwierciedla faktyczny stan wydobytego materiału zabytkowego. Należy jednak zastrzec, że uwidoczniony niżej obraz rozwoju cmentarzyska, jest uzależniony w ogromnym stopniu od stanu przebadania.

Przyjęty w niniejszym opracowaniu zakres wartości cech, stawiający w jednym rzędzie

zjawiska z dziedziny typologii materiału ruchomego ze zjawiskami obejmującymi rytuał grzebalny, pozwala w optymalny sposób zobrazować ważniejsze trendy przemian kultury materialnej grupy ludzkiej, która użytkowała omawiane cmentarzysko.

Kompleksowa analiza materiału zabytkowego, pozyskanego w trakcie badań w 1973 roku, w nawiązaniu do zaobserwowanych zjawisk z zakresu obrządku, pozwoliła wydzielić kilka ugrupowań pochówków oznakowanych dużymi literami alfabetu: A, B, C.

Wśród zjawisk związanych z obrządkiem pogrzebowym na wyróżnienie zasługuje fakt głębszego wkopywania grobów faz najstarszych. Niektóre z nich sięgały 1 m głębokości. Zdecydowanie płycej zalegały pochówki fazy najmłodszej (C), których górne partie znajdowały się w warstwie ornej. Podobne zjawisko można zaobserwować na wielu innych cmentarzyskach grupy tarnobrzesckiej³.

Dokonując przeglądu form grobów stwierdzonych na omawianym cmentarzysku, należy podkreślić fakt zdecydowanej przewagi ciepłopalnych grobów popielnicowych (ponad 66 proc. wszystkich obiektów sepulkralnych). Rzadziej spotyka się (ok. 20 obiektów) ciepłopalne groby bezpopielnicowe, jamowe. Sporą grupę stanowią zagadkowe groby „bez śladów kości”, w których jedno lub wszystkie naczynia są intencjonalnie przewrócone bądź nawet postawione dnem do góry. Groby symboliczne występują również na innych cmentarzyskach tarnobrzesckich⁴. W Paluchach odkryto także kilka grobów szkieletowych, stanowiących prawdziwy element problematyki obrządku grzebalnego ludności epoki brązu i wczesnego żelaza z terenu widel Wisły i Sanu⁵.

Wśród ciepłopalnych grobów popielnicowych z pierwszej fazy użytkowania cmentarzyska wiążemy głęboko wkopywane, dość luźno rozrzucone względem siebie obiekty (Tabl. VI). Funkcję popielnic spełniają duże garnki tulipanowate o gładkich lub obmazywanych pionowo powierzchniach. Popielnice są często przykrywane misą odwróconą do góry dnem. Funkcję naczyń przystawkowych pełnią czerpaki, mniejsze garnki tulipanowate i niewielkie wazy zdobione guzkami (Tabl. III).

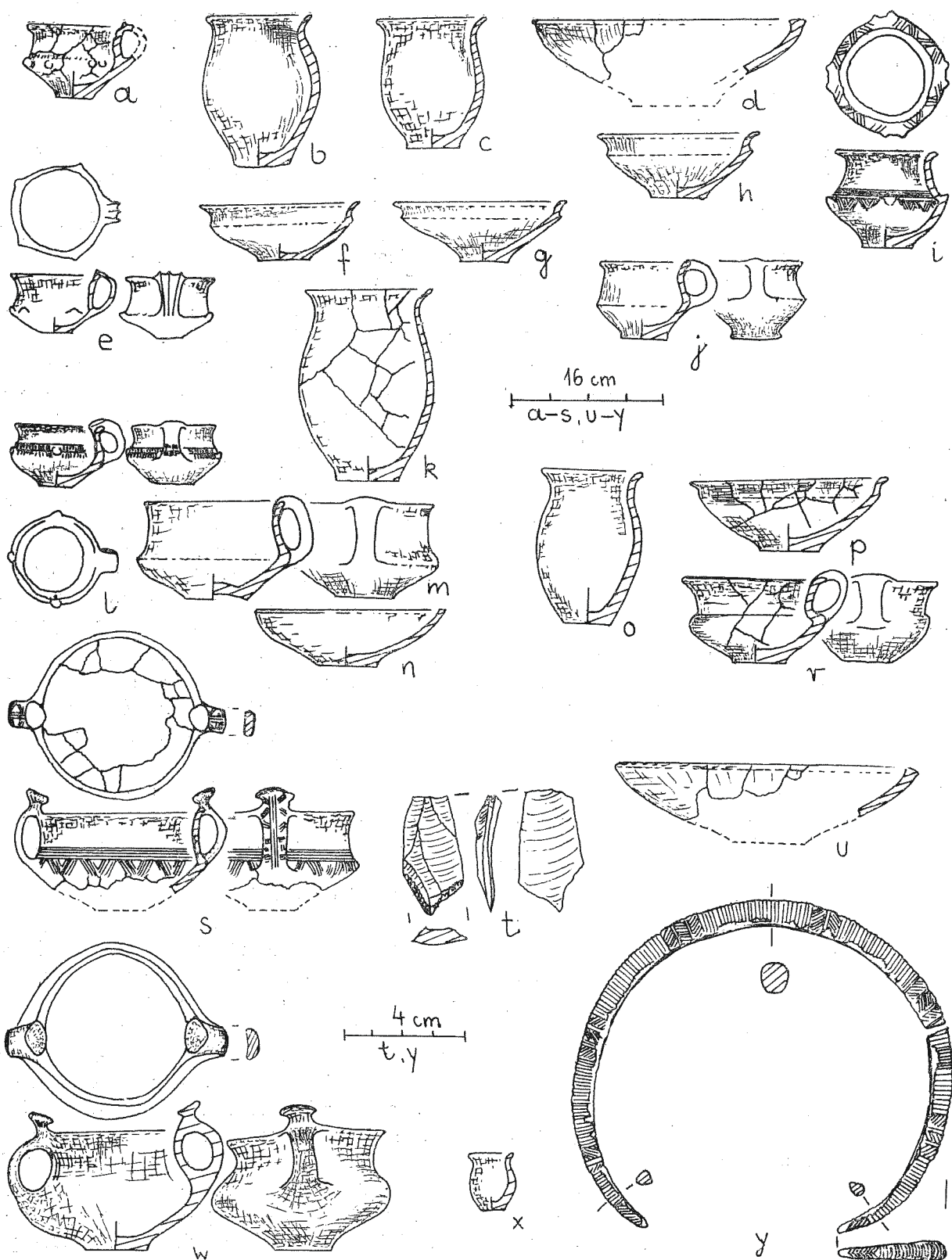
Groby popielnicowe schyłkowej fazy trwania cmentarzyska są wkopywane płytko, tworząc gęste skupiska kształtu wydłużonych owali lub pasm, ciągnących się ze wschodu na zachód (Tabl. VI). Funkcję popielnic w tych grobach pełnią: duże wazy o przeważnie czer-

nionych powierzchniach oraz schropowane garnki jajowate. Wewnątrz popielnic sporadycznie znajdowane są przystawki. Wazy i garnki rzadko nakrywane są talerzami krążkowymi.

Przechodząc do bardziej szczegółowego omówienia ruchomego materiału zabytkowego możemy zauważyć, że na zasób form grupy A, równoznacznej z najstarszą fazą użytkowania cmentarzyska, składają się: profilowane czerpaki zdobione płytko rytymi żłobkami oraz wyciaganymi ze ścianek guzkami stożkowatymi. Ornamentyka usytuowana jest nad załosem brzuśca oraz na uchach naczyń (Tabl. I, a, e, l; II, c, f, k, o). Charakterystycznymi dla tej fazy są szerokootworowe, płytkie misy półkuliste o zgrubiałej i ściętej krawędzi otworu (Tabl. I, d, n, u; II, a, g). Częstymi są tu garnki tulipanowate o gładkich powierzchniach (Tabl. I, b, c, k, o, x; II, d, h, m; III, o). Wraz z wymienionymi naczyniami współwystępują krzemienne wióry, rylce i drapacze (Tabl. I, y; II, e, i, j). Spotyka się tu również takie brązowe ozdoby jak: szpile (Tabl. II, 1), naszyjniki (Tabl. I, y; II, t), bransolety (Tabl. II, u; III, e) oraz pierścienie (Tabl. III, b). W jednym z grobów odkryto zwój ze złotego drutu (Tabl. II, s). Wymienione typy zabytków stanowią podstawowy element wyposażenia grobów szkieletowych, symbolicznych oraz sporadycznie niektórych pochówków ciepłopalnych.

Znacznie uboższym jest zestaw form wchodzących w skład inwentarzy zaliczonych do grupy B. Występują tu garnki tulipanowate o powierzchniach schropowanych pionowym obmazywaniem palcami (Tabl. II, p; III, g, m, t). Następnie należy wymienić duże misy profilowane (Tabl. II, m, q; III, a, r, u). Często spotyka się tu na ogół nieduże czerpaki profilowane (Tabl. I, j, m, r; II, v; III, h, p, q) oraz stosunkowo rzadkie czerpaki ostrodenne z wałeczkowatym uchwytem (Tabl. III, f). Brak ornamentacji łączy te zróżnicowane typy zabytków w jedną grupę. Omawiane typy garnków, mis i czerpaków stanowią wyposażenie głęboko wkopywanych grobów popielnicowych.

Nawet pobieżny rzut oka na tabelę współwystępowania zabytków wskazuje, że istnieje szereg zespołów, które łączą w sobie elementy typowe dla grupy A ze zjawiskami grupy B. Zespoły noszące charakter mieszany, nazwalimy grupą przejściową, którą oznaczono symbolem A/B. Łączy ona w sobie specyficznie przetransformowane elementy faz A i B. Występują tu ciepłopalne groby jamowe, w których kości złożono bezpośrednio do ziemi,

TABL. I. PALUCHY stan. 1, woj. Przemyśl. Wyposażenie grobów fazy A. Grób 104 (a—j), grób 140 (k—n), grób 189 (o—r), grób 180 (s—y). Krzemień (t), brąz (y), pozostałe ceramika.

przykrywając je odwróconą dnem do góry misą o charakterystycznie zgrubiałym brzuścu (Tabl. III, i, n). Występują tu także nieduże wazy zdobione w sposób podobny do ornamentyki czerpaków (Tabl. I, i), standartowe misy półkuliste (Tabl. III, k) oraz wyroby kamienne (Tabl. III, c). Stosunkowo bogate wyposażenie niektórych grobów tej fazy, stanowi wyraz tradycji łączącej ją ze starszym etapem trwania cmentarzyska.

Na marginesie warto nadmienić, że model chronologicznego rozwoju cmentarzyska wskazuje na interesujący przykład zarysowującego się trendu w obyczajowości grupy ludzkiej użytkującej ten obiekt. Mianowicie chodzi o tzw. „zlenianie” się pewnych tradycji i nakazów, w głównej mierze dotyczących bogactwa ofiarowywanego zmarłym. Groby starsze są bogaciej wyposażone, młodsze ubożej. Zjawisko to zaznacza się także na obszarze sąsiednich grup, należących do „wschodniego ugrupowania” kultury łużyckiej⁶.

Obok wyników analiz statystycznych, dal- szym potwierdzeniem zasadności proponowa- nego podziału chronologicznego materiału za- bytkowego jest fakt wyraźnie rysującego się wzajemnego wyłączenia się zasięgów rozmiesz- czenia grobów grup A i B na planie cmenta- rzyska (Tabl. VI). Zespoły z inwentarzem ty- powym dla grupy A, są spotykane we wschod- niej strefie omawianego obiektu, groby z ma- teriałem o cechach grupy B koncentrują się w jego zachodniej partii. Pomiędzy obydwoma skupiskami znajduje się obszar rozrzedzonego występowania grobów. Obiekty z inwentarzem grupy przejściowej A/B, występują w równo- miernym rozproszeniu na niemal całym prze- badanym obszarze, okrążając także halszacką część cmentarzyska.

Wyroby ceramiczne, które ze względu na liczne występowanie stanowią podstawowy materiał, z którego skonstruowano przedsta- wiony relatywny model chronologicznego roz- woju cmentarzyska. Jednakże w nieznacznym tylko stopniu mogą się one przyczynić do wy- pracowania chronologii absolutnej wyróżnio- nych wyżej grup zabytków. Najbardziej przy- datne w datowaniu inwentarzy poszczególnych pochówków są przedmioty metalowe, w na- szym przypadku ozdoby z brązu. Na cmenta- rzysku w Paluchach współwystępują one sto- sunkowo często z materiałem grupy A, A/B oraz niestety rzadko w grobach kompleksu B.

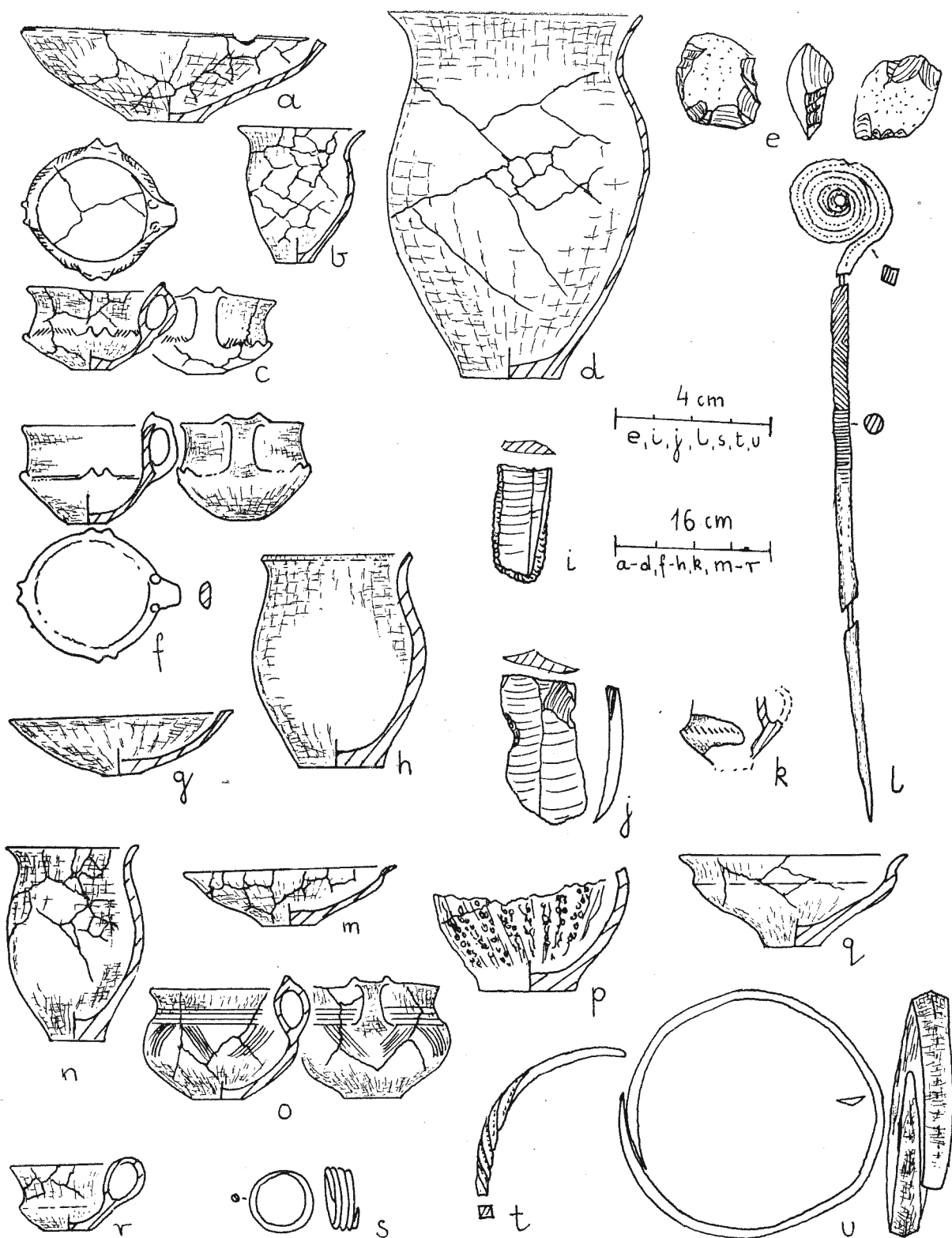
Najistotniejsze znaczenie dla ustalenia chronologii bezwzględnej zjawisk fazy A, po- siada inwentarz szkieletowego grobu 180.

Istotnymi jego elementami są: duże wazy dwuucho, które w bardzo wyraźny sposób od- biegają od innych naczyń z omawianego cmen- tarzyska. Pierwsza z nich jest naczyniem o dwustożkowatym profilu z ostro zarysowu- jącym się załomem brzuśca. Waza zdobiona jest ornamentem głęboko rytych, ostrokrawę- dzistych linii (Tabl. I, s). Drugie naczynie po- siada baniasto wydęty brzusec i lekko wypu- kłe dno (Tabl. I, w). Analogie dla nich znajdu- jemy w kręgu kultury homarowskiej, noszącej ślady wpływów zakarpackich, przede wszyst- kim biegnących z środowiska kultury Mon- teorn⁷. Wazy takie występują licznie również w zespołach starszej fazy kultury Noua, dato- wanej na XIV—XIII w. pne⁸.

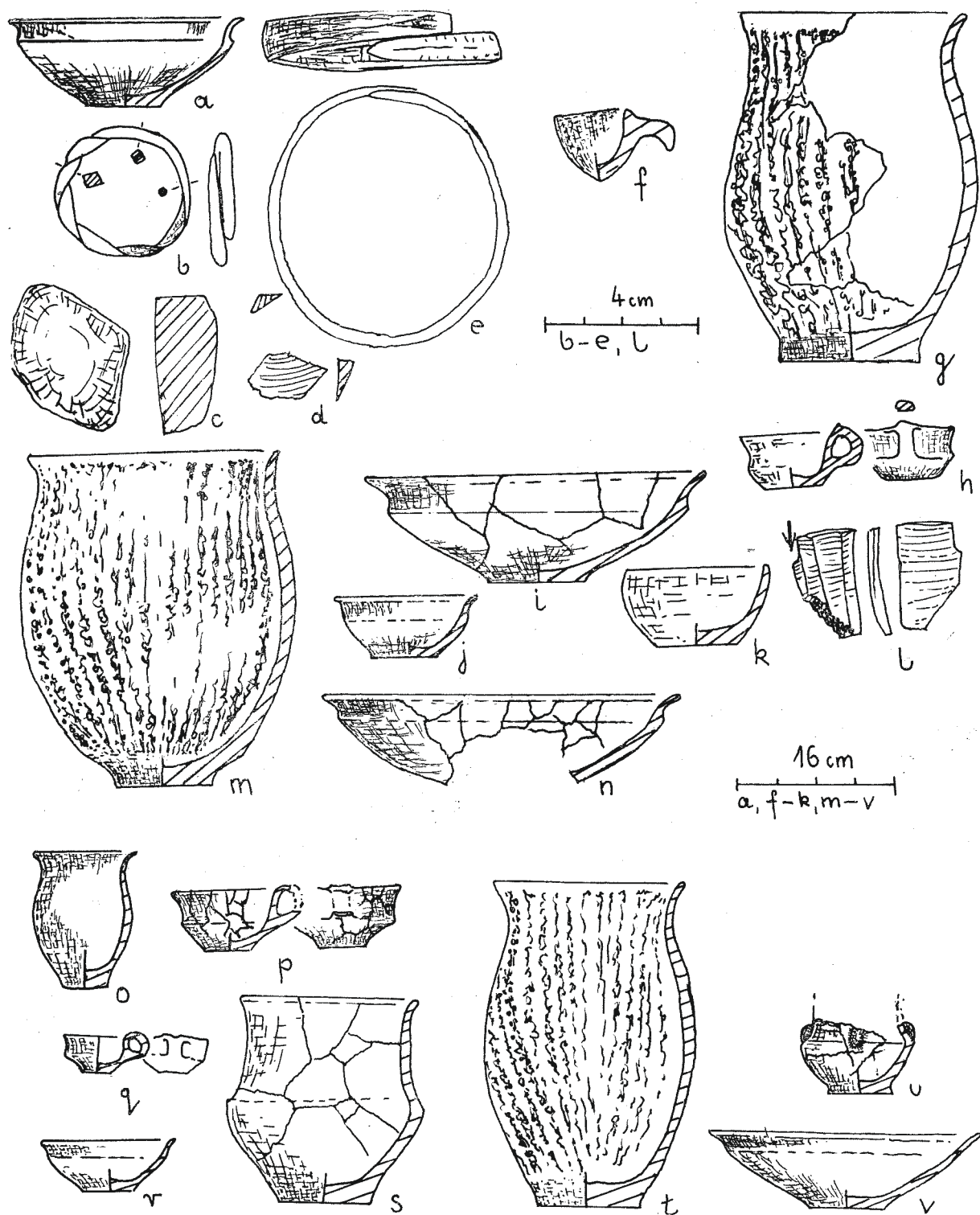
Dobrym wyznacznikiem chronologicznym jest naszyjnik brązowy z owalnego w przekro- ju pręta, symetrycznie zważającego się ku końcom. Na całej powierzchni jest on orna- mentem gęsto rytych, drobnych żłobków two- rzących m. in. motyw „jodełki” (tabl. I, y). Zabytek posiada analogie we wczesnych zespó- łach grupy tarnobrzesckiej, datowanych na III —IV okres epoki brązu⁹. Zbliżone zabytki występują licznie w dorzeczu Dniestru¹⁰ a tak- że na terenie północno-wschodnich Węgier, gdzie stwierdzono je w inwentarzu skarbów horyzontu Opalyi¹¹. Depozyty te, datowane na XIII w. pne są niekiedy wiązane z wytwór- czością metalurgiczną ludności kultury Noua — Sabatinowka¹².

Elementami łączącymi inwentarz grobu 180 z materiałem zabytkowym innych zespołów omawianego cmentarzyska są: misa półkulista (Tabl. I, u), garnek tulipanowaty o gładkich powierzchniach (Tabl. I, x) oraz krzemien- ny przekłuwacz (Tabl. I t). Analogie dla misy mo- żemy znaleźć w zespołach kultury trzciniec- kiej¹³, komarowskiej¹⁴ a także w inwentarzu karpackiej kultury mogiłowej¹⁵.

Przytoczone wyżej analogie, pozwalają na zamknięcie ram chronologicznych zespołu gro- bu 180 w odcinku obejmującym okres D epoki brązu, czyli w latach kalendarzowych na XIII w. pne¹⁶. Omawiany zespół stanowi wyraz procesów infiltracyjnych, które doprowadziły do zamanifestowania obecności zakarpackiego elementu w środowisku plemion grupy tarno- brzeskiej. Droga tych oddziaływań wiodła po- przez przełęcz wschodniokarpackie w dolinę górnego brzegu Dniestru i stamtąd Bramą Przemyską w dorzecze Sanu. Oddziaływania zakarpackie nadały materiałom grupy tarno- brzeskiej swoiste oblicze, tak odmienne od obrazu innych grup kultury łużyckiej¹⁷.

TABL. II. PALUCHY stan. 1, woj. Przemyśl. Wyposażenie grobów fazy A oraz fazy A/B. Grób 184 (a-e), grób 175 (f-j), grób 185 (k-u). Krzemień (e, i, j), brąz (l, t, u), złoto (s), pozostałe ceramika.

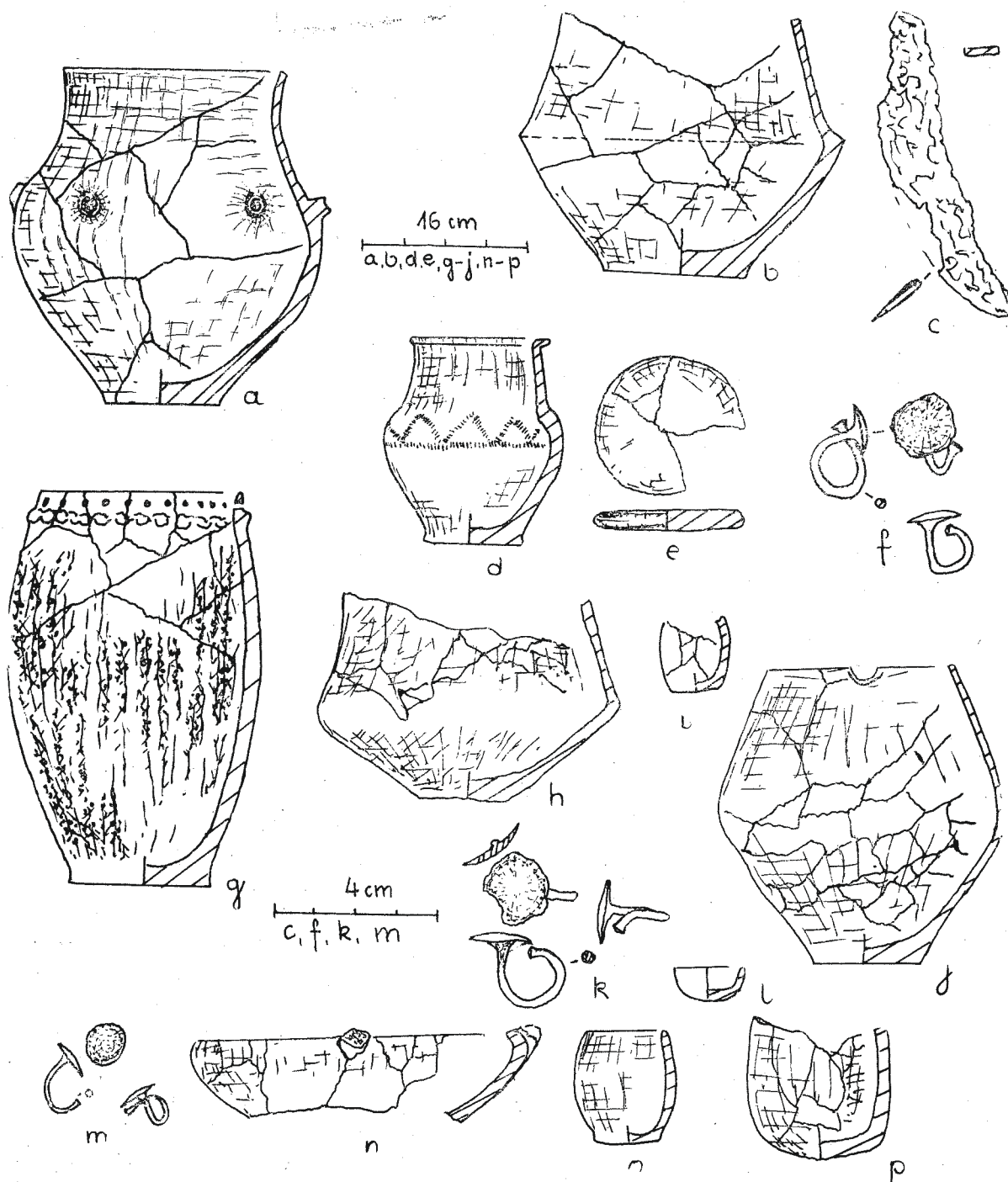
TABL. III. PALUCHY stan. 1, woj. Przemyśl. Wyposażenie grobów fazy A/B i B. Grób 174 (a—e), grób 197 (f—g), rób 115 (h—l), grób 203 (m—n), grób 127 (o—s), grób 133 (t—v). Krzemień (d, l), brąz (b, e), kamień (c), pozostałe ceramika.

Z pozostałych przedmiotów o walorach wyznaczników chronologicznych ważną rolę odgrywają szpile i bransolety. Szpile są reprezentowane przez okazy posiadające główkę w kształcie tarczki ze spiralnie zwiniętego drutu, romboidalnego w przekroju. Jedna ze szpil (Tabl. II, 1) zdobiona jest ornamentem przypominającym swym charakterem styl zdobienia omówionego wyżej naszyjnika. Analogiczne okazy szpil występują w materiałach kultury

komarowskiej¹⁸ oraz we wczesnych zespołach grupy tarnobrzeskiej¹⁹.

Brązowe bransolety z cmentarzyska w Paluchach wykonane są głównie z taśmy o daszkowatym przekroju poprzecznym (Tabl. II, s; III, e). Podobne okazy spotyka się w inwentarzu grobów z wczesnych cmentarzysk ludności kultury łużyckiej, m. in. grupy tarnobrzeskiej²⁰.

Sporadyczne przypadki występowania

TABL. IV. PALUCHY stan. 1, woj. Przemyśl. Wyposażenie grobów fazy C. Grób 14 (a), grób 64 (b—c), grób 61 (d—e), grób 159 (f, h, k, m), grób 72 (g), grób 66 (i—j), grób 58 (l, o—p) grób 60 (n). Żelazo (c), brąz (f, k, m), pozostałe ceramika.

przedmiotów złotych na cmentarzyskach grupy tarnobrzeskiej²¹, nie dają zbyt mocnej podstawy do brania ich pod uwagę jako precyzyjnych datowników. Jednakże warto nadmienić, że pierścienie bądź zwoje złotego drutu znajdują się najczęściej na obiektach wczesnej fazy tej grupy²².

Wyroby krzemienne i kamienne w świetle najnowszych badań nie posiadają walorów wyznaczników datujących zespoły. Są spotykane na różnoczasowych obiektach tarnobrzeskich²³.

Wśród masy materiału ceramicznego pewna grupa typów naczyń wykazuje tendencje do występowania w obrębie stosunkowo wąskich ram chronologicznych. Analogie dla garnków tulipanowatych o gładkich powierzchniach znajdujemy w inwentarzu kultury komarowskiej²⁴, trzcinieckiej²⁵, grupy konstantynowskiej fazy łódzkiej²⁶ oraz na stanowiskach grupy tarnobrzeskiej, datowanych na III—IV okres epoki brązu²⁷. Garnki tulipanowate o powierzchniach pionowo obmazywanych palcami mają odpowiedniki z terenu Polski środkowej²⁸ i wschodniej²⁹ oraz z obszaru grupy tarnobrzeskiej, gdzie ich chronologię ustala się na IV okres epoki brązu³⁰.

W materiale kultury łużyckiej często występują misy półkuliste i profilowane, analogiczne okazom stwierdzonym na cmentarzysku w Paluchach³¹. Ścisłe analogie dla mis o poziomie ściętej, zgrubiałej krawędzi otworu znajdujemy w zespołach grupy tarnobrzeskiej. Tam także możemy zaobserwować najbliższe odpowiedniki dla innych typów mis³².

Na wczesnych cmentarzyskach grupy tarnobrzeskiej znajdujemy czerpaki odpowiadające swoim kształtem, wielkością i zdobnictwem zabytkom odkrytym w grobach faz A i B³³. Na uwagę zasługuje fakt, że podobne okazy występują z jednej strony na obszarze Polski środkowej³⁴ a z drugiej podobne zabytki możemy odnaleźć w zespołach kultury pilińskiej³⁵ a także na obszarze północno-wschodnich Węgier³⁶.

Chronologia poszczególnych typów zabytków ruchomych z cmentarzyska w Paluchach, która została ustalona w wyniku analizy porównawczej, sugeruje, że okres użytkowania starszej części cmentarzyska zawiera się w obrębie III i IV okresu epoki brązu. Opierając się na wynikach próby synchronizacji systemu chronologicznego O. Monteliusa z systemem wypracowanym przez P. Reineckiego, możemy stwierdzić, że odpowiada to okresowi D epoki brązu oraz początkom okresu halsztackiego³⁷.

Wkładając w te ramy wstępnie opracowany model relatywnej chronologii faz rozwoju cmentarzyska, proponujemy następujące rozwiązanie. Materiały grupy A, odpowiadające najstarszej fazie użytkowania omawianego obiektu, datowane zespołem grobu 180 na okres D epoki brązu, zajmują pierwszy odcinek wspomnianego wyżej czasokresu czyli zawierają się w ramach prawdopodobnie XIII wieku pne. Groby zaliczone do grupy A/B, następują bezpośrednio po nim i obejmują przełom pomiędzy III i IV okresem epoki brązu wg ogólnie przyjętej w Polsce datacji systemu J. Kostrzewskiego, zmodernizowanym przez K. Jażdżewskiego. W latach bezwzględnych przypada to na okres XII—XI wieku pne. Wreszcie groby fazy B zajmowałyby sam schyłek tego odcinka, czyli czasy odpowiadające okresowi halsztackiemu A 2. W latach kalendrzowych równorzędny byłby im XI wiek pne. Ciągłość osadnictwa, w niezaprzeczalny sposób odbijająca się w materiałach starszych faz rozwojowych cmentarzyska, przemawia jako dodatkowy argument za przyjęciem takiego wariantu chronologii absolutnej.

Następny etap użytkowania cmentarzyska w Paluchach, charakteryzuje występowanie ubogo wyposażonych, płytko wkopywanych ciałopalnych grobów popielnicowych. Obraz gęstych skupisk, jakie one tworzą w północnej części przebadanego obszaru jest typowym dla cmentarzysk schyłkowej fazy grupy tarnobrzeskiej³⁸.

Na zasób cech młodszej fazy składają się: zabytki z ubogich inwentarzy tych grobów, w nielicznych jedynie przypadkach zawierających naczynia przystawkowe i metale oraz zjawiska z innych sfer, oznakowane w tabeli współwystępowania literami od Q do Z (Tabl. V).

W schyłkowohalsztackich grobach funkcję popielnic spełniały duże, dwustożkowate naczynia wazowate, starannie wypalone o wyglądzonej, często czernionej powierzchni. Jedynie niektóre z nich są zdobione ornamentem stempelkowym (Tabl. IV, d). Motywy zdobnicze utrzymane są w konwencji stylistycznej, typowej dla tego okresu³⁹. Jedna z waz posiada miseczkowate guzki, symetrycznie nalepione tuż nad wydętą brzością (Tabl. IV, a). Analogiczne naczynie znajdujemy w inwentarzu kultury wysockiej z młodszej epoki halsztackiej⁴⁰. Duże naczynia wazowate posiadają niekiedy półokrągłe wcięcia, wykonane w krawędzi otworu (Tabl. IV, j.). Zagłębienia

NUMERY GROBÓW	POSZCZEGÓLNE ZJAWISKA W GROBACH /NP. TYPY NACZYŃ/.																									
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
201	●			●	●	●	●																			
184	●	●	●	●	●	●																				
175	●	●	●	●	●	●																				
156	●	●	●	●	●	●																				
191	●	●	●	●	●	●					●															
138	●	●	●	●	●	●					●															
180	●	●	●	●	●	●					●															
140	●	●	●	●	●	●						●														
185	●			●		●	●	●	●			●	●	●	●											
174				●		●		●		●	●	●	●													
127				●		●		●		●	●	●	●											●		
104	●	●	●	●	●	●				●			●	●	●											
115				●		●				●	●	●	●	●												
173		●		●		●				●	●	●	●	●												
189			●	●	●	●						●	●	●	●											
198	●		●	●	●	●						●	●	●	●											
134			●	●	●	●						●	●	●	●											
129			●	●	●	●						●	●	●	●											
162			●	●	●	●						●	●	●	●											
22							●	●		●		●	●	●	●								●		●	
197				●		●						●	●	●	●	●										
119												●	●	●	●	●										
133										●			●	●	●	●										
148												●	●	●	●	●								●		
146										●			●	●	●	●										
172													●	●	●	●							●			
61										●				●	●	●							●			
78														●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
47														●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
68														●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
66														●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
37														●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
80															●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
14																●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
149																	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
64																	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
70																	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
159																	●	●	●	●	●	●	●	●	●	

FAZA "A"

FAZA "A/B"

FAZA "B"

FAZA "C"

TABL. V. PALUCHY stan. 1, woj. Przemyśl. Tabela współwystępowania zjawisk w grobach. A — profilowane czerpaki ornamentowane; B — misy półkuliste o ściętej krawędzi otworu; C — groby „bez śladów kości”; D — garnki tulipanowate o gładkich powierzchniach; E — zabytki z krzemienia; F — groby szkieletowe; G — ozdoby z brązu; H — wazy ornamentowane; I — misy profilowane o zgrubiałym brzuscu; J — pozostałe misy półkuliste; K — ciałopalne groby jamowe; L — wyroby kamienne; M — czerpaki niezdobione; N — pozostałe misy profilowane; O — garnki tulipanowate o obmazywanych pionowo powierzchniach; P — głęboko wkopywane groby popielnicowe; Q — talerze krążkowe; R — garnki beczułkowate; S — garnki jajowate; T — zlokalizowanie grobu w obrębie skupiska schyłkowohalsztackiego; U — ślady podsypki; W — wazy niezdobione; X — czernienie powierzchni naczynia; Y — płytko zakopywane groby popielnicowe; Z — brzytwy żelazne oraz kolczyki „scytyjskie”.

te miały za zadanie ułatwienie wylewania płynów z tych naczyń.

W grobach zawierających inwentarz typowy dla najmłodszych faz trwania cmentarzyska, określonych w niniejszym opracowaniu mianem fazy C, funkcję popielnic odgrywały także duże garnki jajowate. Posiadały one powierzchnię schropowaną w wyniku obrzucenia rzadką gliną, którą następnie rozmasowano palcami i niekiedy dodatkowo przetarto wiechem lub szorstką tkaniną. Naczynia jajowate są zdobione guzami a poniżej krawędzi otworu niektórych z nich, biegnie dookoła pasmo przekłutych na wylot dziurek (Tabl. IV, g). Identyczne naczynia spotykamy często w materiałach grupy tarnobrzeskiej, gdzie są datowane na schyłek okresu halsztackiego⁴¹. Garnki jajowate o schropowanych powierzchniach, występują także w inwentarzu innych pobliskich kultur z początków epoki żelaza, m. in. z terenu zachodniej Ukrainy⁴².

W zespołach niektórych grobów z najmłodszej fazy występują nieduże garnki beczułkowate o gładkich powierzchniach. Są one mniejszymi od garnków jajowatych (Tabl. IV, i, o, p). W grobach są one przystawkami wkładanymi do wnętrza popielnicy, bądź układanymi na zewnątrz wokół szyi większego naczynia. Analogie dla nich spotykamy na schyłkowych cmentarzyskach grupy tarnobrzeskiej⁴³.

W kilku przypadkach popielnice były przykryte pokrywami. Funkcję ich spełniały talerze krążkowe o gładkich powierzchniach (Tabl. IV, e), bądź misy półkuliste o krawędziach zachylonych do wnętrza (Tabl. IV, n). Na dnach wielu dużych naczyń, waz lub garnków jajowatych, można zaobserwować charakterystyczne schropowanie, powstałe w wyniku posługiwania się piaskiem lub drobnym żwirkiem jako podsypką ułatwiającą manipulację tymi naczyniami w toku ich produkcji.

Wyznacznikami chronologii grupy inwentarzy zakwalifikowanych do miana zespołów z najmłodszego etapu użytkowania cmentarzyska w Paluchach są brzytwy żelazne (Tabl. IV, c), dla których nie znamy w chwili obecnej bliższych analogii. Natomiast dla brązowych kolczyków gwoździowatych (Tabl. IV, f, k, m), możemy przytoczyć liczne odpowiedniki z cmentarzysk grupy tarnobrzeskiej, datowanych na schyłek okresu halsztackiego oraz na wczesny okres lateński⁴⁴.

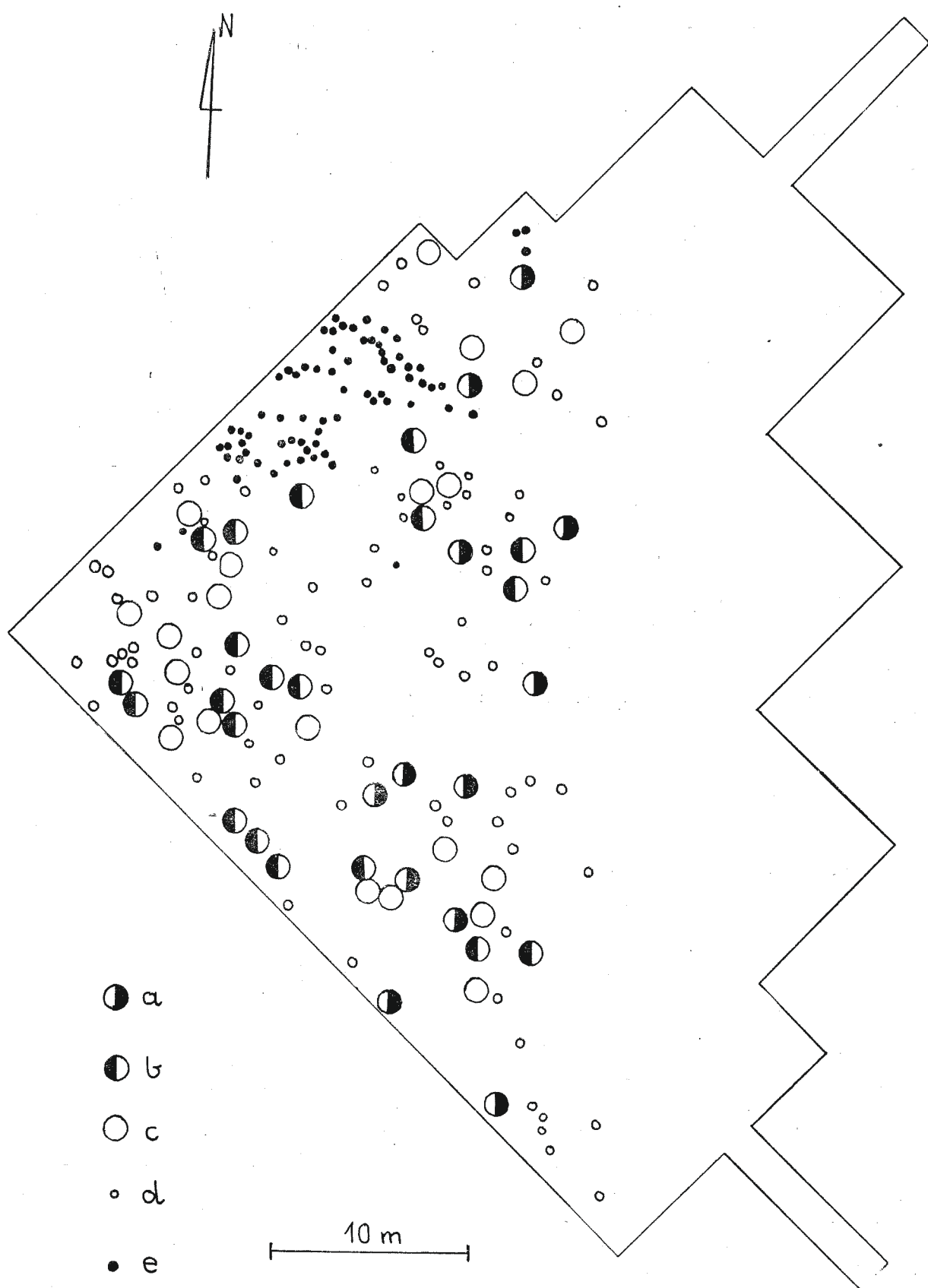
O ile w przypadku inwentarzy grobów zaliczonych do grup A, B i A/B zachodzą ściśle związki, dotyczące zarówno techniki wykonania wyrobów garncarskich, podobieństwa sty-

listycznego poszczególnych typów naczyń oraz zdobnictwa na nich występującego, to materiał zaliczony do grupy C odbiega w znacznym stopniu od obrazu, jaki mogliśmy zaobserwować w III i IV okresie epoki brązu. Przede wszystkim uderza brak kontynuacji tradycji garncarskich w technologicznym aspekcie wykonawstwa ceramiki. W fazie C pojawia się szereg nowych technik, takich jak czernienie powierzchni zewnętrznych naczyń, używanie jako domieszki schudzającej drobno tłuczonej ceramiki oraz wspomnianej wyżej podsypki. Powszechnym jest zdobnictwo plastyczne oraz wykonywane stemplem. Wydaje się, że różnice te nie są wynikiem jedynie prostej ewolucji. Złożyły się na nie oddziaływania płynące z nowego kręgu kultur „scytyjskich” oraz wpływy z obszaru grup kultury łużyckiej, znajdujących się w strefie oddziaływań ośrodka wschodniohalsztackiego.

Pomiędzy materiałami faz A, B i A/B zachodzą drobne różnice, noszące charakter subtelnych zmian ilościowych, wyraźniej uchwytanych przy pomocy metod statystycznych. Zmiany te wynikały w głównej mierze z wielowiekowej ewolucji mody, będącej naturalną konsekwencją odwiecznego dążenia natury ludzkiej do zmian, do nowego. Lecz zmiany odbywały się w ramach tej samej, zapewne zasiedziałej populacji. Różnica o skokowym charakterze zaznacza się w końcowych fazach okresu halsztackiego. Pojawiają się wówczas całkowicie nowe i odmienne zjawiska, których genezy nie można się dopatrzyć w okresach poprzedzających. Ich odrębność i obcość zaznacza się dobitnie na planie cmentarzyska, ukazującym planigraficzne zróżnicowanie poszczególnych faz użytkowania tego obiektu (Tabl. VI). Cmentarzysko w Paluchach jest jednym z nielicznych stanowisk grupy tarnobrzeskiej, na którym tak wyraziście rysuje się stratygrafia pozioma.

Kwestią wymagającą wyjaśnienia jest przerwa w funkcjonowaniu cmentarzyska, obejmujący koniec IV oraz V okres epoki brązu. Warto podkreślić, że zjawisko luki osadniczej daje się zauważyć w stosunku do innych stanowisk grupy tarnobrzeskiej z tego rejonu jej występowania⁴⁵.

Wartość przedstawionych tu wniosków jest w znacznym stopniu obniżona w wyniku niepełnego przebadania obszaru cmentarzyska. Dopiero dalsze badania wykopaliskowe, wspomagane przez badania antropologiczne, pozwolą zweryfikować rysujące się obecnie możliwości interpretacyjne materiału z cmentarzyska.

TABL. VI. PALUCHY stan. 1, woj. Przemyśl. Planigrafia cmentarzyska, a — groby fazy A; b — groby fazy B; c — groby fazy C; d — groby datowane ogólnie na III i IV okres epoki brązu; e — groby fazy C.

- ¹ A. Talar, *Cmentarzysko łużyckie w Paluchach pow. Jarosław badane w 1963 roku*, Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1963, Rzeszów 1964, s. 23.
- ² J. Kruk, *Zagadnienia podziału, chronologii i genezy popielnic twarzowych z wczesnej epoki żelaza w Polsce*, *Archeologia Polski*, t. XIV, s. 95—97.
- ³ K. Moskwa, *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów 1976, s. 107.
- ⁴ *Tamże*, s. 115.
- ⁵ *Tamże*, s. 108.
- ⁶ J. Dąbrowski, *Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu*, Wrocław 1972, s. 161.
- ⁷ I. Świesznikow, *Kultura komarowska*, *Archeologia Polski*, t. XII, tabl. X, 1.
- ⁸ G. Smirnowa, *Nowyje isledowanija poselenija Magata*, *Archieologiczeski Sobornik*, nr 14, ryc. 12, 1.
- ⁹ K. Moskwa, *Kultura...*, ryc. 21, j, k.
- ¹⁰ T. Sulimowski, *Skarby brązowe z Kamionki Wielkiej w pow. kołomyjskim i z Potoczysk w pow. horodeńskim*, *Księga Pamiątkowa ku czci Prof. dr Włodzimierza Demetrykiewicza*, s. 8, ryc. 22.
- ¹¹ A. Mozsolics, *Die Bronze und Goldfunde der Karpatenbeckens*, Budapeszt 1973, s. 115.
- ¹² I. Świesznikow, *Bogatyje pogriebienija komarowskoj kultury w s. Iwanie rowieńskoj obłasti*, *Sovietskaja Archieologia*, 1970, nr 2, s. 161—163.
- ¹³ J. Dąbrowski, *Powiązania...*, s. tabl. VII, 10.
- ¹⁴ G. Smirnowa, *Nowyje...*, ryc. 7.
- ¹⁵ M. Dušek, *Bronzezeitliche Graberfelder in der Sudwestslowakei*, Bratysława 1969, tabl. VI, 8.
- ¹⁶ H. Muller-Karpe, *Beitrage zur Chronologie der Urnenfelderzeit nordlich und sudlich der Alpen*, *Romisch-Germanische Forschungen*, b. d 22, Berlin 1959.
- ¹⁷ M. Gedl, *Kultura łużycka*, Kraków 1975, s. 162.
- ¹⁸ I. Świesznikow, *Kultura...* tabl. XIV, 2.
- ¹⁹ K. Moskwa, *Kultura...*, s. 21.
- ²⁰ *Tamże*, s. 28.
- ²¹ A. Krauss, *Poglądy na kształtowanie się kultury łużyckiej w południowo-wschodniej Polsce*, *Materiały Archeologiczne*, t. XVII s. 38.
- ²² K. Moskwa, *Kultura...*, s. 34.
- ²³ *Tamże*, s. 51.
- ²⁴ I. Świesznikow, *Kultura...* tabl. X, 12.
- ²⁵ J. Dąbrowski, *Powiązania...* tabl. VII, 14.
- ²⁶ H. Wiklak, *Początki kultury łużyckiej w Polsce środkowej*, Łódź 1963, tabl. IV, 11.
- ²⁷ K. Moskwa, *Kultura...*, s. 53.
- ²⁸ H. Wiklak, *Początki...*, tabl. XX, 10.
- ²⁹ M. Gedl, *Kultura...* tabl. XXVIII, 2.
- ³⁰ K. Moskwa, *Kultura...*, s. 51.
- ³¹ K. Moskwa, *Tamże*, ryc. 20 b, 21, b, g.
- ³² M. Gedl, *Kultura...*, tabl. XII—XXXIV.
- ³³ K. Moskwa, *Kultura...* s. 74—77.
- ³⁴ M. Gedl, *Kultura...* tabl. XXVIII, 10.
- ³⁵ T. Kemenczei, *A Pilynyi kultura tagolasa*, A Otto Herman Musei Evkonyive, Miskolc 1971, s. 3, ryc. 4, 13.
- ³⁶ T. Kemenczei, *Das spatbronzezeitliche Graberfeld von Jaszbereny Cserhalom*, *Archeologiai Ertesito*, Budapeszt 1966, s. 65.
- ³⁷ W. von Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jungeren Bronzezeit*, Berlin 1968.
- ³⁸ K. Moskwa, *Kultura...*, ryc. 13, 22, 30, 67, 91, s. 107.
- ³⁹ M. Gedl, *Kultura...*, s. 155.
- ⁴⁰ L. Kruszelnicka, *Piwniczne Prikarpatja i Zachidna Wotyn za dobi rannogo zaliza*, Kijów 1976, ryc. 18, 10.
- ⁴¹ K. Moskwa, *Kultura...*, s. 57—60.
- ⁴² L. Kruszelnicka, *Piwniczne...* ryc. 25, 1.
- ⁴³ K. Moskwa, *Kultura...*, s. 61.
- ⁴⁴ *Tamże*, s. 23.
- ⁴⁵ *Tamże*, s. 147, mapka 4.